

УДК 340.11

Заморська Л. І.

к.ю.н., доцент кафедри
теорії та історії держави і права
Чернівецького факультету
Національного університету
„Одеська юридична академія”

Нормативність сучасного права: теоретико- порівняльний зміст

В даній науковій статті дається визначення поняття „норма права”, з якого випливає суть та призначення нормативності права як його особливої ознаки. Розкривається зміст нормативності права у співвідношенні з поняттями „цінне” та „належне” в праві.

Ключові слова: соціальна норма, норма права, нормативність права.

В данной научной статье дается определение понятия „норма права”, из которого выплывает суть и назначение нормативности права как его особенного признака. Раскрывается содержание нормативности права в соотношении с понятиями „ценное” и „должное” в праве.

Ключевые слова: социальная норма, норма права, нормативность права.

The decision of concept „Norm of law”, from which essence and setting of normativeness of law swims out as his special sign, is given in this scientific article. Maintenance of normativeness of right opens up in correlation with concepts „valuable” and „due” in a law.

Keywords: social norm, norm of right, normativeness of law.

Постановка проблеми. Поняття „нормативності права” у сучасній літературі нерозривно пов’язане з поняттям правової норми. Такий зв’язок навіть дозволяє науковцям ототожнювати ці дві категорії та визначати нормативність через поняття норми, змішуючи їх риси. „Нормативність і норма — поняття, що

характеризують однорідні явища”, — зазначили радянські теоретики права М.І. Байтін та В.К. Бабаєв [13, с. 79].

Хоч норма і нормативність нерозривно пов'язані між собою, проте ці категорії, на нашу думку, не є тотожними. Нормативність властива не лише соціальним нормам, а тому і не може зводитись до них. Нормативністю наділені також принципи, свідомість, соціальні інститути тощо.

Аналіз дослідження даної проблеми. Різні аспекти даної проблеми в різний час досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Алексеев С.С., Баранов В.М., Бурлай Е.В., Єрмоленко А.М., Кудрявцев В.Н., Мурашко Л.О. та інші.

Мета даної статті полягає у визначенні поняття „норма права”, з якого випливає суть та призначення нормативності права як його особливої ознаки. Розкривається зміст нормативності права у співвідношенні з поняттями „цінне” та „належне” в праві.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок норми та нормативності найкраще розкривається через діалектичні категорії явища та сутності, в зв'язку з чим дослідження проблеми нормативності слід розпочинати з дослідження поняття норми як її прояву (явища). Тому, враховуючи тривалу традицію у вітчизняній науці щодо розуміння нормативності, а також очевидний взаємозв'язок нормативності з нормою, необхідним та обґрунтованим є здійснення глибокого аналізу змісту соціальної норми [4, с. 11].

Якщо дослідити походження слова „норма”, то з'ясуємо, що воно прийшло в українську мову з латини, де вживалося у двох значеннях: 1) як прилад, що використовувався при вимірюванні; 2) як правило, зразок. Норма як така у чистому вигляді не існує: вона завжди є нормою чогось (наприклад, нормою поведінки, нормою мови, нормою експлуатації тощо). Норма фіксується настільки, наскільки існує її матеріальний, „опредмечений” носій. Характерною рисою соціальних норм є те, що вони через свою „віртуальність”, належність до ідеального виміру реальності позбавлені матеріальності у її фізичному значенні, хоча слід погодитись з радянським соціологом В.Д. Плаховим, це не „виключає їх опредмечення у матеріальних об'єктах” [14, с. 15].

Соціальні норми, як і належне, що вони виражають, є результатом соціальної діяльності людини. В.Д. Плахов, виходячи з факту існування соціальних норм, одночасно і у вигляді реалій, і у вигляді ідеальних образів, відзначає подвійність (білатеральність) як визначальну особливість їх буття. Така особливість, на його думку, дозволяє, по-перше, інтерпретувати соціальні норми як суб'єктивно привласнені реальні міри та, по-друге, слугує підставою для наступного суб'єктивного використання норм як засобу пізнання та практичного опанування дійсністю [14, с. 9 – 10].

У радянські часи панувала думка про соціальні норми як явища об'єктивні, та було сформульоване поняття об'єктивних соціальних норм, під яким розумілись „стійкі соціальні зв'язки, що повторюються та виникають в процесі соціальної діяльності людей по обміну матеріальними і духовними благами, виражаючи потребу соціальних систем у саморегуляції” [13, с. 15] або „форма соціального прояву суспільних відносин, які складають зміст цих норм” [16, с. 138]. Проте, за такого підходу, норма як вираз „належного” змішувалась з соціальними закономірностями, тобто з існуючим, створюючи ілюзію існування соціальної норми поза суб'єктом та незалежно від нього.

Український філософ А.М. Єрмоленко звертав увагу на те, що норма має як прескриптивний, так і дескриптивний зміст: він віддзеркалює не тільки те, що має бути, а й те, що є. Тобто, норма несе в собі як контрфактичний (трансцендентальний), так і фактичний (онтологічний) зміст [5, с. 59]. С.В. Поросенков розглядав соціальні норми як „ідеальне відображення об'єктивної дійсності в нормативності форм суспільної свідомості” [16, с. 138 – 139]. Болгарські вчені Н. Стефанов, Н. Яхiev, С. Качаунов відзначали, що „норми можуть бути визначені ще й як ідеальні загальні моделі поведінки людей за певних типових обставин”. При цьому слід відзначити, що слово „модель” етимологічно близьке до слова „норма”. Так, воно було утворене від латинського слова *modulus*, в основі якого лежить *modus* — „міра”, „правило”, „припис”, „зразок”. Така етимологічна та семантична близькість досліджуваних понять, на думку багатьох авторів, є підставою для співвідношення понять „норми” та

„моделі” [14, с. 20]. Крім того, у вітчизняній літературі робились спроби розгляду соціальної норми як алгоритму [14, с. 41 – 50]. Проте за жодного з вказаних підходів питання про імперативність та обов’язковість соціальних норм не знаходить належної відповіді.

Відомий науковець радянського періоду Ю.В. Кудрявцев визначав норму як „обумовлений зовнішньою об’єктивною підставою логічний зв’язок будь-яких двох (чи більше) понять, який відображає об’єктивно існуючий чи штучно утворений взаємозв’язок реальних явищ” [9, с. 62]. Науковець визнає елемент належного, як невід’ємну рису будь-якої норми, проте належне для нього носить логічну, а не деонтологічну природу. Тобто, належність привноситься ззовні, має „зовнішню об’єктивну підставу” та має вираз у формулі „належить тому, що” або „належить для того, щоб”.

Таким чином, можна констатувати, що на сьогодні у науці існують різні підходи до розуміння проблеми соціальних норм. При цьому, на думку автора, майже кожен з названих підходів до розуміння проблеми соціальної норми не є помилковим, адже дозволяє здійснити аналіз різних аспектів соціальної норми. Проте, очевидно, кожен з перерахованих поглядів є дещо однобічним та недостатнім, і тому не дає відповіді на головне питання соціальної, а тим більш правової нормативності: чому та яким чином соціальна норма є обов’язковою, або, іншими словами, у чому полягає нормативна сила соціальних норм (чому суб’єкт має виконувати норму?). Адже описування соціальних фактів, виявляючи закономірності та намагаючись вивести звідти норму, відводить правознавству роль емпіричної науки. Звичайно, зв’язок норми та належного відзначався багатьма науковцями, але обґрунтування обов’язкової сили (елемент належності) соціальних норм на підставі їх повторюваності, по-перше, змішує повторюваність поведінки з універсальністю норм, по-друге, безпідставно виводить належне з існуючого. По-третє, за такого підходу певна модель поведінки стає нормою через її постійну повторюваність, проте залишається незрозумілим, чому така поведінка постійно повторювалась до того, як набути статусу норми.

В.Н. Кудрявцев відзначав, що „норма являє собою характеристику фактичного положення речей: не тільки того, чому належить бути, але й того, що вже є, не тільки належного, а й існуючого” [8, с. 13]. Ще більш конкретно з цього питання висловився Р. Лукич: „Норма лише приписує те, чому належить бути, але сама норма є тим, що є, що присутнє, що існує як реальність. Оскільки якби норма була б належним, а не існуючим, тоді б взагалі не існувало ніяких приписів про належне, було б невідомо, що є належним” [11, с. 135]. Такий підхід вказаних науковців обумовлений їх розумінням належного як такого, що породжується існуючим та запереченням реальності належного. Для них, у дусі Гьосле, те, що не є існуючим — є небуттям [4, с. 62]. Безперечно, соціальна норма завжди містить у собі елемент існуючого, оскільки являє собою певну „тілесність” належного, спосіб його оформлення для адресації соціальним суб’єктам. Проте, на думку автора, існуюче у нормі є похідним відносно належного та носить інструментальний характер.

Очевидно, що відповідь на ці питання слід шукати у площині зв’язку категорій „належне”, „норма”, „нормативність”. В зв’язку з цим цікавою та такою, що містить значний евристичний потенціал, видається позиція деяких науковців, які розглядали соціальну норму як логічне судження.

Український теоретик права Є.В. Бурлай виділяв окремий напрямок у дослідженні нормативних систем, представники якого, зокрема, О.А. Івін, Ю.П. Солодухін, А.А. Старченко, розглядають норму як „авторитетний припис належного” та „ототожнюють її з судженням нормативного характеру, тобто з судженням, що містить сформульоване правило поведінки” [3, с. 6].

Інша група вчених — В.М. Баранов, В.П. Казимирчук, Л.С. Явич, П.М. Рабинович, Р.О. Халфіна, Н. Неновски — розглядали норму, зокрема правову, як таку, що має пізнавальний зміст і є формою пізнання („оціночно-нормативного пізнання”) [2, с. 132]. Тому правові норми, на їх думку, є судженнями, яким властиві ознаки істинності чи помилковості.

Бачення моральних та логічних суджень як однопорядкових явищ, що в однаковій мірі претендують на універсальність та загальність було започатковане І. Кантом. Цю

тезу поділяв і відомий російський теоретик та філософ права І.О. Ільїн, визначаючи соціальну норму як „судження, що встановлює певний порядок як належний” [7, с. 67]. Така концепція бачення норми права як судження знайшла свого подальшого розвитку у працях російського вченого С.Н. Попова [15, с. 217] та українського теоретика права П. М. Рабиновича [17, с. 110 – 116]. С.С. Алексєєв відзначав, що „соціальні норми, будучи правилами людської поведінки, є соціально-вольовими, цілеспрямованими судженнями, зверненими до практичної діяльності людей” [1, с. 74]. З огляду на значний евристичний потенціал, таке розуміння норми поділяється і автором цієї дослідницької роботи.

Для відмежування норм від суміжних явищ російський вчений О.А. Івін використовує бінарну опозицію „приписувати – описувати”. Дескриптивне (описуюче, теоретичне) судження при цьому протиставляється прескриптивному (приписуючому, нормативному) судженню. Перші судження (речення) описують дійсність, якою вона є та якою вона не є, другі — містять інформацію про те, що особа зобов’язана чи має право робити або не робити. На підставі цього О.А. Івіним робиться висновок про межі слова „норма”. Так, закони природи є дескриптивними, оскільки описують регулярності, які особа може відкривати у природі, а тому не є нормами. В той же час закони держави (позитивне право), як і закони моралі чи релігії, є прескриптивними, оскільки їх завданням є визначення поведінки людей, а тому вони і є нормами [6, с. 162].

У філософській та юридичній літературі поняття „нормативний” часто розглядається як прикметник слова „норма” [1, с. 162], а звідси і нормативність трактується як властивість соціальних норм що, очевидно, є недостатнім. Хоча, з точки зору змісту понять „норма” та „нормативність” вони і не можуть бути різко протиставлені одне одному, їх ототожнення чи розгляд як синонімів є помилковим. Адже вже за етимологічного підходу до розуміння категорій „норма” та „нормативність” виявляється їх різне походження. Латинське слово „norma”, яке означає „правило”, „зразок” та похідні від нього „нормальність”, „нормальний” не є тотожними до „normatio” („впорядкування”) та похідним від нього „норматив”, „нормативний”,

„нормативність”. Проте, не лише етимологічний аналіз цих слів призводить до такого висновку. Так, Є.В. Бурлай відзначав, що „якщо терміном „норма” позначаються і явища соціальної практики, і продукт свідомої творчості, то термін „норматив” характеризує лише цільове авторитетне встановлення, що містить у собі припис належної поведінки” [3, с. 20]. Вказане відмежування категорій має значення не тільки для точності та чіткості вживаної термінології, але і з точки зору пізнання структури та способів буття системи соціальної нормативності в цілому.

Отже, як було встановлено вище, правова норма є проявом нормативності. Саме вони мають родові характеристики нормативності, що обумовлює їх високі регулятивні можливості, проте, через поняття норми та її взаємозв’язку з цінністю можна лише впритул наблизитись до безпосереднього розкриття феномену нормативності.

Нормативність не є виключно правовим явищем як за своїм походженням, так і за роллю у суспільному житті. Нормативність характеризує як певні правові зв’язки, так і весь суспільний розвиток у цілому. Іманентна суспільству потреба в упорядкованості знаходить прояв в нормативності суспільного розвитку. Відзначаючи притаманність нормативного лише сфері соціального, російська вчена Л.О. Мурашко справедливо відзначала, що „в основі походження, розвитку та існування соціальної норми лежить властива будь-якому суспільству як системі об’єктивна необхідність впорядкувати сукупність зв’язків, відносин та інтересів, що постійно ускладнюється. При цьому нормативне регулювання являє собою іманентний суспільству процес. Нормативне регулювання відносин властиве всьому процесу історичного розвитку суспільства. Нормативність соціального буття людини — умова функціонування всієї соціальної системи, оскільки базується на природних законах природи та суспільства” [13, с. 83].

Отже, належне (та правова норма в цілому) у феноменологічному ракурсі є результатом соціальної об’єктивації, одним із засобів, що підтримують функціонування правової системи. Здійснивши спробу на підставі викладеного дати попереднє визначення нормативності, можна сказати, що

нормативність — це визначаюча риса нормативного простору, яка, ґрунтуючись на рефлексивній здатності людини, є способом об'єктивації (формою) належного (цінності) та зорієнтована на виникнення відношення належності у соціальних суб'єктів.

Таким чином, соціальна нормативність характеризується як невід'ємна об'єктивна властивість соціальної реальності. Будь-яка сукупність соціальних явищ, незважаючи на їх хаотичний і безладний стан, неминуче самоорганізовується в ту або іншу форму. Цей процес має характер обов'язкового закону, неминучої умови всякого суспільного розвитку.

Об'єктивні соціальні норми, що формують систему ціннісно-нормативної регуляції, і є проявом соціальної нормативності як об'єктивного закону соціальної реальності. Нормативність — це, насамперед, об'єктивна характеристика соціальної матерії.

Суспільні відносини та соціальні інститути, суспільна та індивідуальна свідомість, соціальні норми — все це прояви (форми об'єктивації) соціальної нормативності. Говорячи про співвідношення норми й нормативності, можна сказати, що норма — це квінтесенція соціальної нормативності. Соціальні норми виражають нормативність у концентрованому вигляді, є найбільш визначеним, лаконічним її проявом [10, с. 17]. Називаючи норми особливо значимим проявом нормативності, слід підкреслити, що саме вичленовування й виокремлення нормативності у вигляді норм дозволяє останнім бути і засобами відображення реальних потреб, і засобами встановлення порядку.

Таким чином, на підставі викладено вище, можна констатувати, що нормативність — це рефлексивне поєднання загальнообов'язковості та загальнозначущості, які задаються елементом належності, закладеним у правовій нормі (чи в іншому носіїві) через інтегровану нею цінність.

Та для того, щоб охарактеризувати нормативність як правову, а не лише культурно-ідеологічну категорію, необхідно насамперед усвідомити специфіку права порівняно з іншими соціальними регуляторами. Правова нормативність є різновидом соціальної нормативності, і в цьому значенні необхідно має якісні відмінності. Якісні відмінності правової нормативності, що становлять її змістовний момент, дозволять характеризувати те

або інше явище саме як правове, кореняться в специфіці права як соціального феномена.

Література :

1. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе / С.С. Алексеев — М. : Юридическая литература, 1971. — 223 с.
2. Баранов В. М. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики / В. М. Баранов — Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1989. — 400 с.
3. Бурлай Е. В. Нормы права и правоотношения в социалистическом обществе / Е. В. Бурлай — Киев : Наукова думка, 1987. — 91 с.
4. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі / В. Гьосле — Київ : Лібра, 2003. — 248 с.
5. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія / А.М.Єрмоленко — Київ: Лібра, 1999. — 488 с.
6. Ивин А. А. Некоторые проблемы теории деонтических модальностей / А. А. Ивин // Логическая семантика и модальная логика. — М. : Наука, 1967. — С. 194 — 218.
7. Ильин И .А. Теория права и государства / [Под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова]. — М. : Зерцало, 2003. — 400 с.
8. Кудрявцев В. Н. Юридические нормы и фактическое поведение / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. — 1980. — № 2. — С.12 — 16.
9. Кудрявцев Ю. В. Нормы права как социальная информация / Ю. В. Кудрявцев — М. : Юридическая литература, 1981. — 144 с.
10. Лукашева Е. А. Общая теория права и многоаспектный анализ правовых явлений / Е. А. Лукашева // Советское государство и право. — 1975. — № 4. — С.15 — 22.
11. Лукич Р. Методология права / Р. Лукич — М. : Прогрес, 1981. — 304 с.
12. Мурашко Л. О. Начальные виды социальной нормативности / Л. О. Мурашко // Журнал российского права. — 2002. — № 2. — С. 83 — 95.
13. Нормы советского права. Проблемы теории / [Под ред. Байтина М. И., Бабаева В. К]. — Саратов : Издательство Саратовского университета, 1987. — 248 с.
14. Плахов В. Д. Социальные нормы: философские основания общей теории. / В. Д. Плахов — М. : Мысль, 1985. — 255 с.
15. Попов С. Н. Различие правовой эмотивности (права) и нормативной рациональности (закона) / С. Н. Попов // „Философские де

скрипти”. Сборник статей. — Барнаул : Издательство Алтайского государственного университета. — 2002. — С. 213 — 230.

16. Поросенков С. В. Социальные нормы как форма отражения действительности / С. В. Поросенков // Философские науки. — 1981. — № 5. — С.136 — 140.

17. Рабинович П. М. Право как явление общественного сознания / П. М. Рабинович // Известия ВУЗов. Правоведение. — 1972. — № 2. — С. 106 — 116.

18. Сабо И. Основы теории права / И. Сабо — М. : Прогресс, 1974. — 272 с.

УДК 340.125

Кошман-Ковалик Л.А.,

асистент кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького факультету Національного університету
„Одеська юридична академія”

Структура екополітичних відносин у демократичному суспільстві

Стаття присвячена розкриттю сутності екологічної політики в демократичному суспільстві, що спрямована на забезпечення належної організованості та впорядкованості, доцільної сталості та динамічності екополітичних суспільних відносин, адже саме екополітика посідає провідне місце серед засобів нормативного регулювання суспільних відносин, норм моралі, звичаїв, цілей діяльності громадських організацій щодо захисту природного довкілля.

Ключові слова: екологічна політика, екополітичні відносини, політико-управлінська діяльність, суспільна свідомість, державне управління, соціально-екологічні проблеми, екологічний імператив, екологізація соціуму.

Статья посвящена раскрытию сути экологической политики в демократическом государстве, которая направлена на обеспечение нормальной организованности и порядка, уместной стабильности и динамичности экополитических общественных отношений, ведь, именно экополитика занимает ведущее место среди методов нормативного регулирования государственных